

Recenzie

Jan Průcha (ed.): *Pedagogická encyklopedie*

Praha : Portál, 2010. 935 s. ISBN 978-80-7367-546-2¹

Začiatkom roka 2010 vydal Portál, dominantné vydavateľstvo pedagogickej literatúry v Českej republike, rozsiahlu publikáciu *Pedagogická encyklopedie*. Iniciátorom vydania a vedúcim autorského kolektívu bol *Jan Průcha*, známy svojimi monografiami, učebnicami a štúdiami zameranými na široké spektrum pedagogických oblastí.

Encyklopédia je publikácia, ktorá sústreďuje a systematicky organizuje poznatky v danej vednej disciplíne alebo v súbore disciplín. Každá encyklopédia je reprezentatívna, pretože obsahuje vedecké poznatky za určité časové obdobie, a tým ich vlastne bilancuje. Vzhľadom na to sa encyklopédie nepripravujú ľahko a nepublikujú frekventovane. Predchádzajúca trojdielna pedagogická encyklopédia vyšla v Čechách v rokoch 1938 – 1940 pod vedením O. Chlupa, J. Kubálka a J. Uhra (na Slovensku bola vydaná dvojdielna pedagogická encyklopédia pod vedením O. Pavlíka v r. 1984 – 1985). Encyklopédie sú rozsiahle publikácie, táto recenzovaná má rozsah takmer tisíc strán.

Dielo takéhoto rozsahu a zamerania nemá len informačnú, faktografickú hodnotu, nie je len súpisom vedeckých zistení, ale je to aj kultúrny dokument odrážajúci hodnoty, významy a postoje danej doby. Je to doklad o pokroku ľudstva, obraz rozvoja civilizácie. Zároveň je to dielo vzdelávajúce teoretikov i praktikov, inšpirujúce i motivujúce študentov pedagogických odborov.

V úvodných častiach editor proklamuje posun súčasnej pedagogiky od normatívnej k exploračnej vede. To sa prejavuje viacerými prvkami, predovšetkým však tým, že poznatky pedagogických disciplín, tém a okruhov sú v čo najväčšej miere založené na empirických zisteniach. Pedagogika sa stáva skôr exploračnou, vysvetľujúcou vedou než súborom praktických odporúčaní a návodov. V tejto encyklopédii je to dokumentované tak, že kapitoly obsahujú časť, ktorá zhŕňa výskumy v danej oblasti, a to hlavne tie, ktoré sa uskutočnili v ČR. Pokiaľ ide o prevládajúce zameranie textu, ide o deskripciu, edukačné návody sa tu nevyškvtujú.

Základné chápanie štruktúry pedagogiky v tejto práci je dielom *J. Průchu*. Je totožné s tým, ktoré je obsiahnuté v jeho predchádzajúcich dielach, najmä

---

¹ Poznámka redakcie: V tomto čísle časopisu je uverejnená aj štúdia editora tejto publikácie J. Průchu. Zasadou časopisu je neuverejňovať v jednom čísle dve alebo viac prác toho istého autora alebo o tom autorovi. V prípade Pedagogickej encyklopédie sme urobili výnimku, pretože ide o mimoriadne významné dielo. Encyklopédie sa publikujú raz za jednu generáciu, obyčajne však menej často. Okrem toho táto encyklopédia nie je výlučne dielom J. Průchu, napísal ju autorský kolektív.

v práci *Moderní pedagogika* (1997) (ďalej uvádzame ako MP), avšak s menšími zmenami. Pedagogika je veda o edukačnej realite. Edukačná realita je objektívna situácia, v ktorej prebiehajú edukačné procesy a fungujú (oproti MP správne vypadlo „a vytvárajú sa“) edukačné konštrukty. „Edukačné procesy (edukácia) sú všetky ľudské činnosti, v ktorých sa nejaký subjekt učí a iný subjekt (alebo technické zariadenie) mu toto učenie sprostredkúva, t.j. ho vyučuje.“ (s. 14) V texte sa nevymedzuje pojem učenie sa/vyučovanie. Ak sa ním chápe mediácia kognitívnych, afektívnych i psychomotorických obsahov, potom je toto vymedzenie dostatočne široké. Zostáva však problém s edukačnými aktivitami, ktoré nemožno zahrnúť pod pojem vyučovanie, a to sú všetky mimovyučovacie a mimoškolské aktivity a poradenstvo. I keď sa v tomto vymedzení nespomínajú, v encyklopédii sú im venované samostatné kapitoly. Edukačné konštrukty sú všetky výtvary, ktoré slúžia nato, aby podporovali, kontrolovali a riadili edukačné procesy. V MP je použitá formulácia, že edukačné konštrukty určujú, alebo ovplyvňujú edukačné procesy, čo je menej výstižné. Tieto výtvary sú edukačné teórie, modely, plány, zákony, učebnice, testy, diplomy atď. Prekvapuje pestrosť a rôznorodosť týchto produktov, čo poukazuje na to, že ide o veľmi širokú kategóriu. Do edukačnej reality zasahuje edukačné prostredie. Je to súhrn podmienok (fyzikálnych, psychosociálnych, politických atď.), v ktorých fungujú edukačné procesy. Na schéme (s. 15) vidno, že edukačné prostredie je jednak statické (trvalejšie), jednak premenlivé (krátkodobé). To znamená, že edukačné prostredie na jednej strane pôsobí na edukačné procesy, na strane druhej sa pri edukačných procesoch môže samé zmeniť. Je to typické pre psychosociálnu klímu triedy a školy (v dlhodobom horizonte) a atmosféry triedy a školy (v krátkodobom horizonte).

Na kapitolu vymedzujúcu pedagogiku nadväzujú štyri kľúčové teoretické štúdiá. V prvej sa charakterizuje výchova ako špecifický fenomén. Definuje sa priame a nepriame pôsobenie na vychovávaného jedinca (to druhé je podľa autora účinnejšie) a potom sa určujú tri modely vzťahu medzi vychovávajúcim a vychovávaným – silná nadradenosť vychovávajúceho, zdôraznenie sebatvárať a vychovávaného a interakčný vzťah medzi vychovávajúcim a vychovávaným. Kapitola kulminuje vymedzením štrnástich téz o výchove (hlavne dieťaťa). V nasledujúcej kapitole sa presúva pozornosť na fungovanie učenia sa/vzdelávania v škole. Je predstavená kultúrno-psychologická koncepcia a vysvetľuje sa Vygotského model učenia sa. Ten sa rozvinul v druhej polovici minulého storočia predovšetkým zásluhou amerických odborníkov, pričom prínosom bola koncepcia učebnej opory (scaffolding), tútorstva a kooperatívneho, recipročného vyučovania. Ďalšie dve kapitoly logicky rozširujú vzdelávací kontext o celoživotné učenie sa/vzdelávanie a o koncept znalostnej spoločnosti.

Z dvoch možností usporiadania hesiel (abecedné zoradenie alebo systémové zoradenie) si autori encyklopédie zvolili tú ťažšiu – heslá sú usporiadané obsahovo, to znamená, že pozícia daného hesla zodpovedá relevantným vzťahom k iným heslám v horizontálnej a vertikálnej rovine. Autori tak vlastne namodelovali stavbu pedagogiky ako súboru disciplín, tém a okruhov. Nie je to ľahká úloha, pretože pedagogika dospela v súčasnosti do štádia značnej diferencovanosti, rieši množstvo tém a problémov, ktoré sú navyše často vzájomne poprepájané, alebo sa prekrývajú. Základná štruktúra encyklopédie sa delí na deväť veľkých častí a viacero príloh:

1. edukačná realita (charakterizovali sme ju vyššie),
2. škola a edukácia (najrozsiahlejšia časť encyklopédie, ktorá má 300 strán),
3. subjekty edukácie (žiaci, pedagogickí pracovníci),
4. edukácia špecifických skupín populácie (zdravotne znevýhodnení, s poruchami učenia sa, rómski žiaci, etnické skupiny, dospelí a seniori atď.),
5. edukácia v mimoškolskom prostredí (rodina, médiá, podnikové vzdelávanie atď.),
6. plánovanie a riadenie vzdelávania a školstva (vzdelávacia politika, riadenie a financovanie škôl, reformy škôl vo svete atď.),
7. evalvácia vzdelávania a školstva (efektivita, školská inšpekcia, evalvácia vrátane medzinárodných porovnávacích štúdií výkonov žiakov a autoevalvácia školy),
8. podpora vzdelávania a školstva (legislatíva, poradenstvo, zdravotná starostlivosť o deti a mládež atď.),
9. pedagogická veda a výskum (druhá najrozsiahlejšia kapitola v rozsahu 250 strán, charakteristika 30-tich pedagogických a hraničných disciplín, pedagogického výskumu v ČR a zahraničí, metodológia kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu, opis významných tém, ako sú sociálne nerovnosti vo vzdelávaní, školské inovácie, ekologická výchova atď.) a informačné zdroje pedagogiky (časopisy, encyklopédie a slovníky, knižnice a databázy, múzeá a archívy),
10. prílohy obsahujú zoznam fakúlt, ktoré poskytujú učiteľský, resp. pedagogický študijný program, zoznam vysokých škôl a ďalších inštitúcií, grantové agentúry, prehľad titulov absolventov, návštevnosť škôl, normu ISCED aplikovanú na české prostredie a pod.

Jednotlivé časti encyklopédie sa delia na kapitoly (vhodnejší názov ako heslá), ktorých je spolu 156. Každá je dielom jedného alebo dvoch autorov. Kapitoly majú jednotnú štruktúru, ktorá obsahuje úvod, definíciu kľúčového pojmu, vlastnú textovú časť, literatúru a odkazy na iné, súvisiace témy v tejto encyklopédii. Kapitoly sú napísané jasne a zrozumiteľne, i keď autori museli vzhľadom na povolený rozsah textu písať veľmi koncentrovane.

Uvedená štruktúra encyklopédie je len základnou obsahovou formou, pretože mnohé témy, týkajúce sa vzdelávania a výchovy, sa objavujú vo

viacerých kapitolách. Samozrejme, k triedeniu tém a k ich zoskupeniu bolo možné pristupovať odlišným spôsobom (napr. kapitola *Významné témy pedagogickej vedy* nezapadá dobre do danej časti a jej obsah sa mohol integrovať do iných častí). To však nie je podstatné, pretože dôležitejšia je kvalita jednotlivých kapitol encyklopédie. Dobrým kritériom na ich posúdenie je výber autorov. Svojimi textami do encyklopédie prispelo spolu 104 odborníkov, vrcholných predstaviteľov danej oblasti, ktorí sú autormi významných monografií alebo zásadných štúdií. Autormi alebo spoluautormi kapitol neboli len starší, uznávaní vedci, ale aj relatívne mladí odborníci – ľudia, ktorí získali renomé svojimi prácami a výskumom, napríklad T. Janík (didaktika), J. Vaššátková (autoevalvácia škôl), R. Švaříček (metodológia kvalitatívneho výskumu), K. Šeďová (médiá a výchova), J. Zounek (elektronické učenie sa), P. Novotný (neformálne vzdelávanie). Stojí za povšimnutie, že všetci okrem J. Vaššátkovej pôsobia v Brne. Toto mesto sa stáva silným pedagogickým centrom v ČR, pochádzajú z neho i dvaja odborní konzultanti projektu tejto encyklopédie M. Rabušicová a spomínaný T. Janík.

Medzi autormi nájdeme výskumných pracovníkov, vysokoškolských učiteľov z rôznych fakúlt, pracovníkov múzeí, archívov, knižníc, poradenských inštitútov atď. Prevládajú pracovníci pedagogických a filozofických fakúlt. Autori pochádzajú výlučne z Českej republiky, takže vznikla skutočne národná encyklopédia. K tomu prispeli i kapitoly, ktoré mapujú edukačnú realitu v Českej republike (historický vývoj českých škôl, súčasná česká škola, kurikulum českých škôl, vzdelávacia politika v ČR, alternatívne školy v ČR a pod.). Na druhej strane sú mnohé témy internacionálne, resp. zahraničné, napr. reformy vzdelávania vo svete, evalvácia vzdelávacích výsledkov prostredníctvom medzinárodných projektov, prehľad kritických teórií o vzdelávaní, súpis zahraničných informačných zdrojov a pod.

Dielo tohto zamerania nie je len súborom informácií, ale je zároveň ukazovateľom trendov vývoja v jednotlivých pedagogických disciplínach, témach a okruhoch. Je zaujímavé sledovať, ako sa niektoré oblasti dostali z periférneho okruhu do silnejšieho postavenia a ako sa vo svojom obsahu posunuli. Typickým príkladom je téma gramotnosti. V minulosti to bola u nás bezvýznamná problematika, ktorá sa spájala najmä s alfabetizáciou. Dnes – v chápaní čitateľskej gramotnosti – sa poníma ako základné kompetenčné vybavenie žiaka pre prácu s informáciami. Už v Průchovom kompendiu *Přehled pedagogiky* (2000) bola táto problematika rozpracovaná v kapitole *Významné témy súčasnej pedagogiky v rozsahu troch strán*, v tejto encyklopédii sú gramotnosti venované až tri kapitoly (*Gramotnost', Základy gramotnosti – počítačová čitateľská gramotnosť* a *Školské vzdelanie a funkčná gramotnosť*). Okrem toho je gramotnosti venovaná aj samostatná časť v kapitole nazvanej *Jazykové a komunikačné kompetencie českej mládeže*.

Zaujímavé sú aj iné posuny. Napríklad popri kapitole o historickom bádani v pedagogike nazvanej *Historická pedagogika* a kapitole o dejinách vzdelanosti vystupuje samostatná kapitola *Komeniológia*. Tým sa dokumentuje, že skúmanie diela J. A. Komenského sa v ČR stalo natolko hlbokým, že si zaslúži ocenenie vo forme samostatnej disciplíny a kapitoly v tejto encyklopédii. Zaujímavý je tiež posun v andragogike. Popri nej je tu kapitola o androdidaktike. Kým andragogika sa koncentruje na všeobecnejšie otázky učenia sa a vzdelávania dospelých, obsahom tejto disciplíny je didaktická stránka ich vzdelávania.

Ak porovnáme pedagogické disciplíny, ktoré vystupujú v Průchovom *Přehledu pedagogiky* (PP), s tými, ktoré sú v tejto encyklopédii (je ich 30), zistíme, že vypadla amorfná disciplína technológia vzdelávania. Nachádza sa tu ale kapitola o edukačných médiách, ktorá je však inak orientovaná. Charakterizuje materiálne didaktické pomôcky, učebnice, nové technológie, e-learning a kultúrne zariadenia. Pedagogická antropológia nemá vlastnú kapitolu, ako mala v PP, ale prvky tejto problematiky sú súčasťou obsahu viacerých kapitol. V porovnaní s PP pribudli kapitoly o týchto disciplínach: školská psychológia, etnopedagogika, gerontopedagogika, vysokoškolská pedagogika, mediálna pedagogika, medicínska pedagogika a pedagogika športu.

V encyklopédii sú kapitoly, ktoré považujem za nové, netradičné. Je to napríklad kapitola o národnej vzdelanosti, kapitola o pastorácii a výchove alebo o politických stranách vo vzťahu k školstvu. V Českej republike je tiež rozvinutá problematika vzdelávania imigrantov, utečencov a etnických menšín (nielen Rómov). Tieto ciele sleduje pedagogická disciplína zvaná etnopedagogika. Správnym rozhodnutím bolo zaradiť do knihy aj dve kapitoly napísané praktikmi-učiteľmi. Každá z nich charakterizuje vlastnú školu, jedna je málotriedna, vidiecka, druhá sídlisková, veľkomestská. Opisy prostredia, vzťahov a činnosti školy sprostredkovávajú čitateľovi skutočný život, nie iba „studenú“ teóriu. Pozoruhodný je bojovne ladený záver jednej kapitoly. Autorka vyvracia niektoré mýty o učiteľoch, napr. že učiteľstvo je poslanie a nie povolanie (výsledkom je platové podhodnotenie učiteľov), že zaťažovanie učiteľov plnením najrozličnejších úloh je tomuto povolaniu vlastné (výsledkom je klesajúca vzdelanostná úroveň žiakov) a že učiteľ má vykompenzovať nedostatky rodinnej výchovy (výsledkom je, že rodičia sa čoraz viac spoliehajú na vplyv školy a zanedbávajú vlastné pôsobenie na deti). Tieto myšlienky sú zaujímavé (preto sme ich uviedli), ale prekračujú cieľ kapitoly – opis práce konkrétnej školy.

Všimnime si bližšie časť encyklopédie, ktorá sa týka hodnotenia škôl a posudzovania výkonov žiakov. Táto časť sa nazýva *Evalvácia vzdelávania a školstva* a tvorí ju sedem kapitol. Vstupná kapitola sa venuje ústredným pojmom – kvalite a efektívnosti vzdelávania, čo sú terminologické „pomôcky“ z ekonómie. Vo vzdelávaní ide o zisťovanie optimálnej úrovne fungovania

vzdelávacích inštitúcií a o hodnotenie ich výsledkov. V kapitole sa prezentujú rôzne modely efektívnosti, ktoré pracujú s kombináciou vzdelávacích premenných, ako je kontext, ciele, vstup, proces, zásady a výstup. Kapitola o školskej inšpekcii sa venuje jej historickému vývoju od roku 1869 (hoci vzhľadom na obmedzený rozsah kapitoly sa táto časť zdá byť zbytočná). Dôležitejší je opis súčasnej praxe školskej inšpekcie, jej postupné preformovanie tak, aby lepšie slúžila súčasným potrebám. Text naznačuje, že poradenská a konzultačná zložka inšpekčnej činnosti nie je v Českej republike uspokojivá a táto jej formatívna funkcia by sa mala posilniť. Kapitola o autoevalvácii škôl ukazuje, ako sa hodnotenie práce školy jej pracovníkmi (prípadne aj rodičmi) stáva významným faktorom pôsobiacim na zlepšenie jej fungovania. V kapitole o hodnotení a klasifikácii žiakov sú zaujímavé poznatky o výskume hodnotenia žiakov (napr. stabilita školskej známky, skreslenie hodnotenia a pod.) a autori opisujú novší trend – žiacke sebahodnotenie ako významný činiteľ autoregulácie žiaka. Kapitola o testovaní žiakov prináša štandardný opis druhov testov a klasifikáciu testových úloh, kapitoly o zisťovaní vzdelávacích výsledkov obsahujú súhrny dát z domácich i medzinárodných projektov. Česká republika bola zapojená do týchto projektov od roku 1995; odvtedy sa testovania zúčastnilo spolu 73 500 žiakov. V čitateľskej gramotnosti podali českí žiaci horšie výkony ako v testoch z prírodovedy a matematiky (podobne ako slovenskí žiaci) a len v dvoch meraniach sa umiestnili pod bodovým priemerom zúčastnených krajín, v ostatných meraniach sa umiestnili nad priemerom alebo na úrovni priemeru (to však nemožno povedať o slovenských žiakoch).

Bohatá je informačná časť encyklopédie: obsahuje zoznam vybraných českých a zahraničných pedagogických časopisov, encyklopédií a slovníkov, knižníc, databáz, múzeí, archívov a už spomenuté prílohy. Uvedené sú aj pedagogické organizácie a asociácie v zahraničí, medzi nimi aj Slovenská pedagogická spoločnosť. Škoda len, že časť informácií z týchto kapitol rýchlo zostarne a stratí svoju aktuálnosť. Vecný register je dosť stručný a čitateľovi veľmi nepomôže (na porovnanie: encyklopédia podobnej veľkosti pod redakciou M. C. Wittrocka má takmer trojnásobný počet hesiel).

Pri hodnotení publikácie nesmieme zabudnúť na jeho editora J. Průchu. Musíme obdivovať nielen jeho erudíciu, ktorá je dostatočne známa, ale aj jeho energiu a vytrvalosť pracovať s takým rozsiahlym tímom autorov, koordinovať ich prácu, budovať koncepciu encyklopédie a strážiť jej dodržanie, harmonizovať obsah kapitol a dbať o ich štýlovú jednotu. Kto pracoval v kolektíve, kde bolo čo i len desať autorov, vie, koľko času a úsilia zaberie manažovanie tímu a akú komunikačnú a vyjednávaciu zručnosť si táto práca vyžaduje. Editor pracoval s autorským kolektívom, ktorý bol desaťkrát väčší. V interview pre vydavateľstvo Portál Průcha sucho konštatuje, že nebolo ani takým veľkým problémom vyhľadávať a oslovovať autorov, ako ich nútiť, aby dodržiavali

dohodnutú koncepciu a štýl kapitol. Niektoré rukopisy museli byť odmietnuté, pretože autori ich nedokázali napísať tak, aby zodpovedali požiadavkám encyklopédie. Žánrová nepružnosť, neschopnosť prispôbiť štýl písania rôznorodým publikačným produktom je častým nedostatkom mnohých vynikajúcich odborníkov.

Pedagogická encyklopédie však nie je len dielom určeným domácim čitateľom. Odovzdáva určitý odkaz aj slovenským pedagógom. Núti nás – či už vedome alebo podvedome – k sebareflexii a k bilancovaniu stavu tejto vedy na Slovensku. Neodvažujem sa vysloviť hodnotiace stanovisko o stave jednotlivých pedagogických disciplín u nás, sústredím sa skôr na iné hľadisko – v akej miere sú rešpektovaní slovenskí odborníci v Čechách. Zrkadlom toho je citovanosť ich diel v tejto encyklopédii, čo je hľadisko veľmi jasné a jednoznačné. V encyklopédii je okolo tisíc literárnych odkazov, z nich však len 51 predstavujú práce autorov žijúcich na Slovensku (z toho bolo desať prác publikovaných v Čechách). Sú to smutné údaje, ktoré odhaľujú malú potenciú slovenskej pedagogiky. Bolo by nespravodlivé obviňovať českých kolegov, že naše publikácie málo čítajú, a preto málo citujú, problém je skôr na našej strane – produkuje málo prác, ktoré by boli razantným prínosom, málo bádame v bielych miestach pedagogiky, nedokážeme nadviazať efektívne publikačné kontakty s českými kolegami. Dôvod na zamyslenie, ale nielen na to.

Peter Gavora